

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

8

Asmuo: tarp tautos ir valstybės

VILNIUS

 Mokslo ir enciklopedijų leidykla 1996

UDK 947.45.052

Li-191

Redakcinė kolegija:

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Raimundas Lopata

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Sudarytojai:

Egidijus Motieka

Rimantas Miknys

Raimundas Lopata

Recenzavo:

hum. m. dr. *Zigmantas Kiaupa*

hum. m. dr. *Elmantas Meilus*

Leidinių parengti talkino

Darius Staliūnas

Knygos leidimą parėmė:

Lietuvos kultūros ministerija

Lietuvos istorijos institutas

Atviros Lietuvos fondas

© Lietuvių Atgimimo
istorijos studijos, 1996

© Lietuvos istorijos
institutas, 1996

© Mokslo ir enciklopedijų
leidykla, 1996

ISSN 1392-0391

ISBN 5-420-01318-5

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	9
<i>Giedrius Subačius</i> JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS ŽEMAIČIŲ KALBA	10
<i>Rūta Čapaitė</i> JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS, JUOZO BUTAVIČIAUS, SIMONO DAUKANTO BRAIŽAI IR CHARAKTERIAI	114
<i>Reda Griškaitė</i> ISTORINĖS SAVIMONĖS IŠTAKŲ IEŠKANT: TEODORAS NARBUTAS 1808–1809 METŲ RUSIJOS–ŠVEDIJOS KARE	143
<i>Zita Medišauskienė</i> ADOMAS HONORIJUS KIRKORAS: TARP LIETUVOS, LENKIJOS IR BALTARUSIJOS	168
<i>Reda Griškaitė</i> BARONAS VASILIJUS VON ROTKIRCHAS – LIETUVIŲ MITOLOGIJOS AUTORIUS	194
<i>Grigorijus Potašenko</i> ALEKSANDRAS HILFERDINGAS. SLAVOFILAI. LIETUVA	224
<i>Egidijus Motieka</i> JONAS BASANA VIČIUS: TARP TRADICINIO IR MODERNAUS VALSTYBINGUMO	239
<i>Vilma Žaltauskaitė</i> APIE LIETUVYBĖS IDĖJĄ KUNIGO JUOZO TUMO-VAIŽGANTO PAŽIŪROSE. IKI 1904 M.	248
<i>Saulius Pivoras</i> UTOPIJOS PILIETIS VYTAUTAS PUTNA	261

<i>Vladas Sirutavičius.</i> APIE „BLOGĄ LIETUVI“ JUOZAPĄ ALBINĄ HERBAČIAUSKĄ	271
<i>Darius Staliūnas</i> „TRUPUTĮ LENKAS, TRUPUTĮ VOKIETIS, TRUPUTĮ LIETUVIS, O VISŲ PIRMA KATALIKAS...“ Vilniaus vyskupas Edwardas von der Roppas tarp etninių, pilietinių ir konfesinių vertybių	291
<i>Rimantas Miknys</i> „SVAJONĖS IŠSIPILDYS, JEIGU BŪSIU NAUDINGAS LIETUVAI...“ Architekto Antano Vivulskio tautinės identifikacijos istorinis aspektas	300
<i>Alfred Erich Senn</i> ANTANAS VISKANTAS: A LITHUANIAN WITH POLISH FRIENDS	312
<i>Alfredas Erichas Sennas</i> ANTANAS VISKANTAS: LIETUVIS SU BIČIULIAIS LENKAIS	318
<i>Raimundas Lopata</i> „TIPAS APSKRITAI LABAI DAR ĮTARIAMAS, BET REIKALINGAS“ Baronas Friedrichas von der Roppas ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai	321
<i>Česlovas Laurinavičius</i> GRAFAS ALFREDAS TIŠKEVIČIUS NAUJŲJŲ LAIKŲ LIETUVOS POLITIKOJE	351
<i>Gedrius Viliūnas</i> BAJORAS TARPUKARIO LIETUVOJE: FABIJONO NEVERAVIČIAUS GYVENIMAS IR KŪRYBA	365
II. PUBLIKACIJOS	385
ADOMO VARNO KORESPONDENCIJA (1904–1909 METAI) Parengė <i>Asta Giniūnienė</i>	386
SKANDALINGIEJI JUOZO GABRIO-PARŠAIČIO DARBAI Parengė <i>Alfonsas Eidintas</i>	407
OSOBA: MIĘDZY NARODEM A PAŃSTWEM. STRESZCZENIE	456
A PERSON BETWEEN THE NATION AND THE STATE. SUMMARY	470
PERSÖNLICHKEITEN: ZWISCHEN VOLK UND STAAT. ZUSAMMENFASSUNG	484
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	500
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	515
APIE AUTORIUS	523

ISSN 1392-0391.

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1996.

T. 8.

Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

Reda Griškaitė

BARONAS VASILIJUS VON ROTKIRCHAS – LIETUVIŲ MITOLOGIJOS AUTORIUS

Vasilijus von Rotkirchas (1819–1891) daugiau kaip šimtą metų nesulaukė ypatingo tyrinėtojų dėmesio. Be poros informacinio pobūdžio straipsnių *Vilniaus kalendoriuje*¹ bei *Rusų biografiniame žodyne*², Vilniaus žandarmerijos šefo, generolo, aktyvaus literato, publicisto, dramaturgo, pasirašinęjusio Teobaldo, tai yra Dievų Įkvėptojo, pseudonimu, rafinuoto 1863 metų sukilimo malšintojo, kuris ilgus metus paskyrė lietuvių mitologijos studijoms, biografija ir kūryba nebuvo išsamiai vertinta, nors vienas iš Teobaldo darbų, *Lietuvių pagonybės apybraižos*, ne kartą buvo cituojamas šiuolaikinių lietuvių mitologų monografijose. Tokį abejingumą Rotkircho asmeniui tikriausiai galima paaiškinti tuo, kad didžiausias ir pagrindinis jo veikalas – *Visa lietuvių mitologija ir įvairių rašytojų nuomonių apie ją rinkinys* – taip ir nebuvo išspausdintas.

Rašyti apie Rotkirchą yra sudėtinga dar ir todėl, kad tai tam tikra prasme reiškia ir charakterizuoti vadinamąjį rusiškąjį elementą to meto Lietuvoje. 1849 metais išvalgusis memuaristas Stanislovas Moravskis, kalbėdamas apie vilniškę rusų valdininkiją, sakė, kad „šie žmonės, atskirti nuo vietinės draugijos, sudarė atskirą grupę, nedraugiškai atsiliepiančią apie vietą, kuri juos visus sočiai maitino“³. Rotkircho biografijos faktai sudaro galimybę bent iš dalies patikrinti šią formuluotę, įsitikinti, ar pasikeitė situacija praėjus trisdešimčiai metų, paženklintų 1863 metų sukilimu, suprantama, tik tiek, kiek Teobaldą galima laikyti **tipišku** vadinamojo rusiškojo elemento atstovu Lietuvoje. Todėl šiame straipsnyje mums labiau rūpės ne *Lietuvių mitologijos* turinio analizė, bet pats sumanymo parašyti tokį veikalą faktas, ko negalima padaryti be jo autoriaus biografijos paži-

nimo. Rankraštiniis Rotkircho palikimas, išbarstytas po Vilniaus ir Sankt Peterburgo dokumentų saugyklas, gausi, bet ne visuomet informatyvi publicistika kol kas neleidžia vienodai detaliai rekonstruoti visų Teobaldo gyvenimo laikotarpių (iš čia ir atskirų šio straipsnio dalių apimties netolygumai). Todėl pagrindinis dėmesys bus kreipiamas į vadinamąjį Vilniaus periodą, kuris sutampa su paskutiniaisiais barono von Rotkircho gyvenimo metais, tai yra su *Lietuvių mitologijos* parašymo laikotarpiu.

ŠAKNYS IR KARINĖS KARJEROS PRADŽIA

Vasilijaus von Rotkircho genealogija abejonių nekelia. Priežastis visai paprasta – mes turime galimybę disponuoti labai svarbiu šaltiniu, paties Teobaldo autografu, pavadintu *Senoji bajoriška von Rotkirchų giminė*⁴. Porą metų prieš mirtį Rotkirchas šį aprašymą nusiuntė savo bičiuliui rašytojui, žurnalistui, visuomenės veikėjui *Русская Старина* redaktoriui Michailui Semevskiui (1837–1892), kuris juo papuošė savo kolekciją – autografų albumą *Pažįstami*. Be jokios abejonės, tekstas buvo parašytas Semevskio prašymu, nors apie tikrąją jo paskirtį galima tik spėlioti. Bet kuriuo atveju rankraštis rodo, kad Rotkirchui labai gerai buvo žinomos visos jo šeimos istorijos detalės.

Taigi Rotkirchas rašė: „Ši giminė pradžia gavo Silezijoje 1241 metais, tai yra beveik prieš 650 metų. Trys broliai riteriai Šiaurės kare su savo kohortomis gynė svarbų strateginį punktą – Raudonąją bažnyčią, – tebestovinčią ir po šiai dienai, ir visi trys mūšyje žuvo. Amžininkai, pagerbdami jų palikuonis, davė jiems pavardę *Rothkirch* (rothe Kirche), o už tai, kad trys velioniai riteriai narsiai gynė Bažnyčią ir padėjo ten savo galvas, suteikė jiems herbą, kuriame vaizduojamos trys gaidžio galvos kraujo (raudoname) fone“⁵. Tokia bu-

¹ „Фон-Роткирх, Василий Алексеевич“, *Виленьский календарь на 1893 год*, Вильна, 1892, с. 246–248.

² Б. М[одзалевакский], „Роткирх, фон, Василий Алексеевич“, *Русский биографический словарь*, Петроград, 1918, т. 17, с. 311–313.

³ S. Moravskis, *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje*, Vilnius, 1994, p. 237.

⁴ В. Роткирх фон, „Древний дворянский род фон-Роткирх“, Институт Русской литературы Академии Наук России (Пушкинский Дом) (toliau – ПД), ф. 274 (Архив М. И. Семевского) оп. 1, д. 399: Семевский М. И., *Знакомые: Книга автографов*, л. 33, 35.

⁵ *Ibid.*, l. 33.

vo legendinė Rotkirchų giminės istorijos dalis, siekianti XIII amžių. Anot Teobaldo, Austrijoje ir Prūsijoje šios senos šeimos atstovams yra suteikti grafų titulai: ten žinomi grafai von Rotkirchai, Tantenai von Rotkirchai, Trachai von Rotkirchai. Kitose vokiečių žemėse, taip pat Švedijoje šios giminės atstovai turi baronų titulą. Anot Vasilijaus von Rotkircho, 1624 metais vienas šios šeimos atstovas – Hansas von Rotkirchas iš Silezijos persikraustė į Švediją, kur tarnavo karaliaus dvare rotmistru, o 1640 metais buvo paskirtas Siodermanlando gubernatoriumi. Laikui bėgant Rotkirchų giminės atstovai įsikūrė ir Suomijoje. „Suomijos riterių namų salėse, – rašė Rotkirchas, – šis herbas pagal senumą yra dvyliktoje vietoje. Suomia šią giminę pervadino Rotkirkais“⁶.

1735–1740 metais Adolfas von Rotkirchas (1691–1764) kartu su trimis savo broliais iš Suomijos persikraustė į Livoniją. Vienas iš Adolfo von Rotkircho sūnų – Karolis Magnus, gimęs 1716 metais, stojo į tarnybą viename Rusijos armijos dragūnų pulke. Karolis Magnus von Rotkirchas turėjo penkis sūnus. Vienas iš jų – Akselis Adolfas Reinoldas (Aleksejus Karlovičius), Vasilijaus von Rotkircho senelis, valstybės patarėjas, buvo vedęs Sofiją Hanibal – Petro Didžiojo negro Abraomo Hanibalo dukterį. Taip Rotkirchai užmezgė giminystės ryšius su Puškinų, Veimarnų, Bistromų, Traubenbergu, Šemetų ir kitomis šeimomis. Akselio Adolfo sūnus Akselis Reinoldas (Aleksejus Aleksejevičius), Vasilijaus von Rotkircho tėvas, gimė 1796 metais. Savo karinę tarnybą jis pradėjo Jekaterinoslavo kirasyrų pulke, vėliau dirbo civilinėse valstybinėse institucijose. Mirė 1863 metais. Akselis Reinoldas buvo vedęs grafieneį Eleną Meliną, su kuria užaugino tris sūnus ir penkias dukteris.

Vilhelmas Reinoldas von Rotkirchas, Vasilijus Aleksejevičius, Teobaldas, paskutinysis šios šakos atstovas, antrasis Akselio Reinoldo sūnus, gimė 1819 metų lapkričio 19 (gruodžio 1) dieną⁷. Nei jau minėtame autobiografinio pobūdžio rankraštyje, nei kituose šaltiniuose jo gimimo vieta nenurodyta. Žinoma, kad iš pradžių jis mokėsi Kijevo, vėliau – Mogiliovo gimnazijoje. Sekdamas savo giminės tradicija, 1837 metais, baigęs gimnaziją, Vasilijus von Rotkirchas stojo į karinę tarnybą junkeriu Galicijos jėgerių pulke. 1840 metais jis gavo karininko antpečius, o nuo 1843 metų buvo pulko adjutantas. 1847 metais buvo pasiūstas į Daugpilio tvirtovę. 1853 metais už gerą tarnybą Rotkirchui buvo suteiktas štabskapitono laipsnis, o 1859 jis buvo paskirtas į 1-osios armijos Vyriausiąją štabą, kur išstarnavo iki pat 1864 metų rudens.

YPATINGASIS KORESPONDENTAS

1863 metus galima laikyti tam tikra riba Rotkircho gyvenime. Jie turėjo lemtingų pasekmių ne tik tolesnei jo karjerai, bet ir literatūrinei veiklai bei pažiūrų formavimuisi.

1861 metais, kai Lenkijos Karalystėje buvo paskelbta karinė padėtis, Rotkirchas paskiriamas Ypatingosios karinės padėties reikalų kanceliarijos, įsteigtos prie Lenkijos Karalystės vietininko ir 1-osios armijos vyriausiojo vado, vicedirektoriumi. Šis paskyrimas reiškė, kad jis tapo žmogumi, kuriam bus geriausiai žinoma visa sukilimo eiga. Vėliau, 1882 metais, Teobaldas taip rašė: „Šioje kanceliarijoje buvo kaupiami visi potvarkiai iš viso krašto apie maišto vyksmą; iš jos išeidavo ir visi įsakymai apie jo malšinimą. Visa tai, ką Rusija tuo metu žinojo apie sukilimą, ji daugiausia žinojo iš manęs, kaip iš žmogaus, kuris stovėjo prie visų iš šalies gaunamų žinių šaltinio ir kuris laiku jas pranešdavo į *Московские Ведомости*, *Русский Инвалид* ir *Варшавский Дневник*“⁸. Tame pačiame straipsnyje Teobaldas rašė: „Per visą ginkluotą maištą po kiekvienos gaujos sunaikinimo į man patikėtą Ypatingąją kanceliariją kariuomenės viršininkai atsiųsdavo pilnus lagaminus ir sakvojažus, prikimštus iš sukilėlių atimtų dokumentų. Aš pats savo rankomis peržiūrėdavau visus tuos popierius, o pačius svarbiausius vietininkui bei laikraščiams išversdavau į rusų kalbą“⁹. Taip dalis Rotkircho ataskaitų patekdavo ir į spaudą – dažniausiai į *Московские Ведомости*; jų vyriausiasis redaktorius buvo Michailas Katkovas (1818–1887). Teobaldo atsiųstoji medžiaga tapdavo laikraščio vedamojo straipsnio pagrindu. Kaip tik ši bendradarbiavimą su *Московские Ведомости* autobiografi-

⁶ Ibid.

⁷ Vasilijaus von Rotkircho gimimo data buvo nurodoma įvairiai. *Rusų biografiniame žodyne* (Б. М[одзалевск]ий, „Роткирх, фон, Василий Алексеевич“, с. 311) rašoma, kad Teobaldas gimė 1821 metų sausio 1(13) dieną. Užrašas ant paminklinio akmens Vilniaus stačiatikių kapinėse (paminklą pastatė Rotkircho žmona Karolina) skelbia, kad jis gimė 1818 metų lapkričio 19 (gruodžio 1) dieną. Tačiau šio rašinio autorė linkusi tikėti paties Rotkircho, tai yra jo autobiografijoje nurodyta data. Pastaruoju metu tam pritaria ir kiti tyrinėtojai (žr. П. Лавринец, „Василий Алексеевич фон Роткирх, он же Теобальд. 1819–1891“, *Вечерние Новости*, 1994, 12 января, с. 6).

⁸ Полковник фон-Роткирх, „О польском катихизисе. Из записок Василия Алексеевича фон-Роткирха“, *Русский Архив*, год двадцатый, Москва, 1882, т. 3, с. 244.

⁹ Ibid., p. 249.

joje Rotkirchas vadino literatūrinės veiklos pradžia. Suprantama, kad tuomet, 1863 metais, o ir vėliau Varšuvos korespondentas nebuvo įvardintas. Tik 1889 metais tose pačiose *Московские Ведомости* buvo išspausdintas anoniminio autoriaus laiškas, kuriame nurodyta tikroji Katkovo bendradarbio pavardė: „Visa, ką tuo metu Rusija faktiškai žinojo apie maištą, ji žinojo tik iš *Московские Ведомости*, o šios – iš V. A. Rotkircho“¹⁰. Šio straipsnio iškarpa saugoma Michailo Semevskio archyve, todėl visiškai realu, kad jis ir buvo tas žmogus, kuris atskleidė Katkovo informatoriaus pavardę. Nors visiškai įmanoma, jog anoniminio laiško autorius galėjo būti ir pats Rotkirchas. Šiaip ar taip Katkovo sudarytame 1863 metų *Московские Ведомости* vedamųjų straipsnių rinkinyje¹¹ apie aštuoniasdešimt procentų visų rašinių galima spėti buvus parengta remiantis Varšuvos korespondento, tai yra Rotkircho, informacija.

Šitaip Rotkirchas, tiksliau – Katkovas su jo pagalba per 1863 metų sukilimą formavo Rusijos visuomenės nuomonę. Tai buvo nelengvas uždavinys. Vėliau *Teobaldo prisiminimuose* jis taip nusakė anuometinę situaciją: „Tai buvo liūdnas Rusijai metas, kai po inteligentiškų klasių pamatu buvo jaučiamas kažkoks neaiškus dundesys, primenantis artėjantį žemės drebėjimą; kai mokytojai bijojo savo mokinių, o tėvai – savo pačių vaikų; kai ėmė augti jaunimo nihilizmas; kai dauguma rusų tikėjo, kad lenkai iš tikrųjų kovoja ‘už jūsų ir mūsų laisvę’ (taip buvo rašoma lenkų atsišaukimuose); todėl rusai pasitikdavo kelyje tremtinius su vainikais ir gėlėmis – trumpai tariant, rusai buvo pagauti baironizmo dvasios, lenkų maištą lygino su graikų kova už nepriklausomybę ir iš tolo idealizavo lenkus, o tuo tarpu iš arti lenkai spjaudė į rusus, visai juos įžeidinėjo ir pjovė gatvėse“¹². Pastarąją frazę Rotkirchas, be jokios abejonės, taikė sau pačiam.

1863 metų žiemą Varšuvoje prieš Rotkirchą buvo pasikėsinta; apie tai detalčiai rašė tiek pati auka, tiek *Московские Ведомости*. Katkovas informavo: „Gruodžio 10 dieną Varšuvoje, Krokuvos priemiesčio ir Karališkosios gatvių kampe, buvo įvykdytas vienas tų niekšingų užpuolimų kinžalu, kurie charakterizuoja šiandieninį lenkų maištą. Pasikėsinimas buvo nukreiptas prieš majorą von Rotkirchą, kuris tarnauja direktoriaus padėjėju karinės padėties reikalų-kanceliarijoje, ir, dėkui Dievui, ne visai pavyko“¹³. Autoriaus nuomone, lenkų pogrindžio žudikai neklysta pasirinkdami savo aukas: „Šį kartą jie pasirinko žmogų, kuris priklauso patiems geriausiems ir sąžiningiausiems rusų veikėjams Varšuvoje. Reikalai Varšuvoje jau seniai

būtų pasukę kita kryptimi, jeigu teisėta Lenkijos Karalystės administracija būtų sudaryta iš tokių žmonių, kaip p[onas] von Rotkirchas su jo sąžiningumu ir patriotizmu“¹⁴.

Dar rugsėjo mėnesį Rotkirchas buvo gavęs tokio turinio laiška-nuosprendį: „Pilietis, Maskvos armijos majoras, už išdavystę ir sukilimo faktų iškraipymą [pabr. aut. – R. G.] paskelbiamas už įstatymo ribų ir nuteisiamas mirties bausme. Visoms karinėms ir civilinėms valdžioms įsakoma ši nuosprendį įvykdyti visose lenkų žemėse – per dešimt metų bet kokių patogių būdu. Revoliucinis tribunolas“¹⁵. Sukilėliai kelis mėnesius ieškojo parankaus momento. Tik atsitiktinumo dėka (dėl mundurų panašumo) buvo nekaltai nužudytas pulkininkas Liubušinas. Vis dėlto gruodžio pabaigoje revoliucinio tribunolo nuosprendį iš dalies pavyko įvykdyti – pakeliui į tarnybą Rotkirchas buvo užpultas ir užnuodytu kinžalu sužeistas į galvą bei kairįjį petį. Užpuolikas buvo sugautas, nuteistas ir pakartas. Šis įvykis dar labiau paryškino jo jau ir taip akivaizdų priešišumą sukilimui. Neslėpdamas ir net nemėgindamas slėpti savo jausmų *Московские Ведомости* jis rašė: „Šiame sukilime nėra nė menkausio atgimusios tautos vidinės jėgos požymio – tai tik mirusios tautos lavono išniekinimas; visas šis sukilimas su visais savo baisumais yra ne daugiau kaip siaubingas blefas; visas šis sukilimas yra ne daugiau kaip intriga; jis prasidėjo intriga, dauginasi intriga, gimdo intrigą ir naudojasi bet kokia intriga, kokią tik sutinka savo kelyje. Apgaulė, išdavystė, tautos apatija, donkichotiškumas ir jėzuitiškumas – štai jo elementai ir priemonės; čia glūdi visa jo esmė“¹⁶.

Po nepavykusio pasikėsینimo, turėjusio labai sunkias pasekmes Rotkircho sveikatai, jis galėjo rinktis – atsidėti jau pamėgtam litera-

¹⁰ „Письмо к издателю“, *Московские Ведомости*, 1889, 8 июня.

¹¹ М. Н. Катков, 1863 год. *Собрание статей по польскому вопросу, помещавшихся в „Московских Ведомостях“, „Русском Вестнике“ и „Современной Летописи“*, Москва, 1887; М.Н.Катков, *Собрание передовых статей „Московских Ведомостей“*. 1863 год, Москва, 1897.

¹² „Военное положение в Царстве Польском в 1861–1863 годах“, *Воспоминания Теобальда*, часть 5: *Воспоминания общия*. Вильна, 1890, с. 17.

¹³ „Покушение на жизнь майора фон-Роткирха в Варшаве“, М. Н. Катков, *Собрание передовых статей...*, с. 754.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ „Военное положение в Царстве Польском в 1861–1863 годах“, с. 59–60.

¹⁶ „О необходимости подчинения всех гражданских властей в Польше военным начальникам“, М. Н. Катков, *Собрание передовых статей...*, с. 339.

tūriniam-publicistiniam darbui arba toliau kopti tarnybos laiptais. Jis neatsisakė nei vieno, nei antro. Kaip sakė Katkovas, „tokius žmones panašūs įvykiai tik paskatina didelei energijai ir ryžtui“¹⁷.

SAŽININGASIS PATRIOTIZMAS

Po 1863 metų Rotkirchas sėkmingai kopė karinės karjeros laiptais. 1864 jis paskiriamas Trečiosios apygardos Žandarų korpuso Varšuvoje budinčiuoju štabo karininku, o po metų perkeliamas į Žandarų korpusą Odesoje. Tais pačiais metais jam suteikiamas papulkininkio laipsnis ir jis komandiruojamas į Paryžių, kur vyksta per Konstantinopolį, Pirėją, Mesiną, Ajačą ir Marselį. 1867 metais Rotkirchas skiriamas Mogiliovo gubernijos Žandarų valdybos viršininku. 1868 metais tampa Mituvos–Rygos–Oriolo geležinkelio valdybos, o nuo 1873 – Minsko žandarų ir policijos valdybos viršininku. Nuo 1882 iki pat atsistatydinimo jis vadovauja Vilniaus gubernijos Žandarų valdybai. 1885 metų kovo mėnesį jam suteikiamas generolo majoro laipsnis. Už sąžiningą tarnybą Rotkirchas buvo apdovanotas: Šv. Vladimiro trečiojo ir ketvirtojo laipsnio ordinais su kaspinu, Šv. Onos antrojo ir trečiojo laipsnio ordinais, Šv. Stanislovo pirmojo, antrojo ir trečiojo laipsnio ordinais bei tuo pačiu antrojo laipsnio ordinu, papuoštu imperatoriaus karūna. Be to, jam buvo suteikti ir užsienio valstybių apdovanojimai: antrojo laipsnio Prūsijos Karūnos ordinas, Austrijos komandoro kryžius, Pranciškaus Juozapo ir Juodkalnijos kunigaikščio Danieliaus I trečiojo laipsnio ordinas „Už Juodojo Kalno nepriklausomybę“. Be šių apdovanojimų, Teobaldas buvo apdovanotas medaliu už darbą įkurdinant valstiečius Lenkijos Karalystėje, medaliu 1853–1856 metams atminti bei medaliu už 1863–1864 metų lenkų maišto numalšinimą¹⁸.

Bet tai buvo tik viena, išorinė, Rotkircho veiklos pusė. Nuo 1863 metų prasideda jo „susidvejinimo“ laikotarpis – Teobaldo slapyvardžiu, žinomu tik keletui labai artimų bičiulių, jis vis dažniau savo pažiūras ir savo politinį nusistatymą ima skelbti spaudoje. Regis, šiam žingsniui Rotkirchą paskatino ne tiek užimamos tarnybinės pareigos, kiek vidinis poreikis, giliai išsąmoninta pozicija, kurią bene tiksliausiai nusakė Katkovas, įvardindamas ją kaip sąžiningumą ir patriotizmą.

Po 1863 metų, palikusių labai slogius prisiminimus, Rotkirchas galutinai suformuoja savo patriotinę nuostatą, deklaruoja rusų tau-

tos atgimimą, kviečia atsisakyti nepilnavertiškumo kompleksų: „Mes labai ilgai nesuvokėme savo jėgų, iki šiol neįjaučiame savo brandumo, neįjaučiame, kad sustiprėjome ir suvyriskėjome kaip tas mūsų liaudies legendos didvyris – ne dienomis, bet valandomis; trumpai tariant, po šiai dienai nesuvokiame, jog tapome didžia tauta“¹⁹. Toliau Rotkirchas tęsia: „Bet kodėl mes jauni? Nejaugi Naugardo vėčės varpas, nukreiptas į tūkstantmetį Rusijos paminklą, neskelbė apie mus pasauliui tūkstantį metų? Argi pasakojimais apie mus nemirga pasaulio kronikos? Argi mes neturime savo istorijos, savo epo, savo didžių vardų, kurie ryškiai šviečia mūsų tautos liaudies kūrybos metraščiuose? Argi mes negyvenome savo gyvenimo ir Europa mus vėdžiojo už rankelės? Nejaugi visuomet kaip kūdikiai mes nuolankiai tempėme svetimšalių jungą? Argi ir prieš mus nedrebėjo tautos? [...] Mūsų istorija turtinga ir spalvinga! Tautos ją žino. Jos mato, kad mes pasivijome Europą! O susenusi Europa, jausdama savo pačios sukriošimą, su pavydu ir baime žiūri į mus ir pavydi kiekvieno lašo šviežių syvų, kurių savyje nesuranda“²⁰. Tokios deklaracijos buvo charakteringos visai Vasilijaus von Rotkircho, tiksliau Teobaldo, publicistikai. Šis vis stiprėjantis emocionalus, kartais, regis, net liguistu patosu atsiduodantis patriotizmas dar labiau paryškino jo antilenkišką poziciją. Po 1863 metų Rotkirchas jautė pareigą išsakyti savo nuostatą dėl rusų–lenkų santykių ateities. Teobaldas manė esąs tam tikras šios srities ekspertas, todėl tai problemai skyrė ne vieną straipsnį. Štai, pavyzdžiui, rašinyje „Apie lenkų katekizmą“ rašė: „Bet tegul gailiaširdžiai taikdariai nesirūpina dėl dviejų ‘broliškų tautų’ susilieimo. Niekuomet iki to nebus prieita, nepaisant jokių rusiškų simpatijų. Seniai įrodyta, kad su Lenkijos idėja susitaikyti neįmanoma: arba jai reikia paklusti, arba išrauti ją su šaknimis. [...] Tol, kol egzistuoja lenkų mesianizmas, tol egzistuos ir gentinė, jokio pagrindo neturinti lenkų neapykanta mums [...]“²¹.

Teobaldo įsitikinimu, Lenkija buvo viena iš pačių grobikiškiausių pasaulio valstybių. „Jeigu kuri nors tauta, – rašė jis 1885 metais, – į savo valdas buvo įjungusi daug žemių, tai, be jokios abejonės,

¹⁷ „Покушение на жизнь майора фон-Роткирха в Варшаве“, с. 754.

¹⁸ „Фон-Роткирх, Василий Алексеевич“, *Виленский календарь на 1893 год*, с. 248.

¹⁹ „Железно-дорожные впечатления“, *Воспоминания Теобальда*, часть 5: *Воспоминания общия*, с. 71–72.

²⁰ *Ibid.*, p. 72–73.

²¹ Полковник фон-Роткирх, „О польском катихизисе“, с. 250.

lenkai. Jie užėmė Raudonąją Rusiją, Ukrainą, Lietuvą, Baltarusiją ir žemes prie Baltijos jūros. Rušai tik **susigražino tai, kas buvo jų** [pabr. aut. – R. G.]²². Būtent šiame rusų–lenkų konflikte ir iškyla Lietuvos, anot Rotkircho, susigražintos žemės, problema. Jo įsitikinimu, Lietuvos gubernijos kartu su Voluine bei Podole ir yra tasai Rusijos ir Lenkijos „nesantaikos obuolys“. Nors, Teobaldo požiūriu, žiūrint istoriškai, tokia problema visiškai neegzistuoja. Jis rašė: „Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje graikų tikėjimas ir rusų kalba visuomet buvo labiausiai paplitę ir net viešpatavo. Lietuviai sudaro ne daugiau kaip šeštąją ir net aštuntąją dalį tenykščių gyventojų. Lenkų ten labai mažai. Dar XVI amžiuje beveik visa aukštoji dvarininkija – Čartoriskiai, Četvertinskiai, Višneveckiai, Sanguškos, Oginskiai, Ostrovskiai, Potockiai, Sapiegos ir kiti – priklausė stačiatikių bažnyčiai, taip pat, kaip ir dabartinė paprasta liaudis; visuose vyriausybinuose potvarkiuose, visuomeniniuose reikaluose, visuose teisiniuose aktuose buvo vartojama rusų kalba. Lietuvos Statutas tik XVII amžiuje buvo išverstas į lenkų kalbą. Kaip, visa tai žinant, Mažąją ir Raudonąją Rusiją galima laikyti lenkų kraštais? Jie savo kilme rusiški“²³.

Rotkircho manymu, Lenkijos valstybės stiprumas niekuomet nebuvo sąlygotas nei jos vidinės padėties, nei lenkų tautos drąsos, nei gabumų, „o laikėsi vien dėl Rusijos nuosmukio ir silpnumo“²⁴. Dėl šios priežasties Lenkijos valstybė taip gėdingai iširo: „Niekuomet nė vienas kraštas nebuvo taip lengvai ir patogiai pavergtas, kaip Lenkija – valstybė, kuri egzistavo tūkstantį metų ir kuri net nepasiekė pilietinės dorybės pradų“²⁵. Laikui bėgant Rotkirchas, tikriausiai Michailo Katkovo, Aleksandro Pipino ir Michailo Semevskio paveiktas, ima apskritai abejoti Lenkijos reikalingumu Rusijai. Antra vertus, teigia jis, greta turėdama tokį pavojingą kaimyną, Rusija pasmerktų save pražūčiai: „Mes laikome Lenkiją savo rankose tik dėl savo saugumo [...] Mes su džiaugsmu ją paaukotume, jeigu dėl šios priežasties nenukentėtų mūsų rusiškų sienų saugumas“²⁶.

Rotkircho propaguojama antilenkiška nuostata nebuvo originali. Jo publicistika – tai tik Rusijos valstybės politikos buvusiose Lenkijos–Lietuvos valstybės žemėse atspindys. Tačiau literato talentas, nuspalvintas sunkiai nuslepiama asmenine nuoskauda, jo publicistiką darė itin emocingą ir įtikinamą, ir ji, be jokios abejonės, pasiekdavo maksimalų rezultatą. Štai, pavyzdžiui, straipsnyje „Lenkai apie Lenkiją“ Rotkirchas taip apibūdina Lenkiją: „Šis tautos ir valstybės la-

vonas negali nei mirti, nei gyventi: jį tampo nuolatinės konvulsijos, o kai Europoje kyta audra, jis, apsipylęs krauju ir vėl liedamas savo kraują, akimirkai kaip Banko šmėkla pasirodo, bet tik tam, kad vėl dingtų, išgašdintų savo žudikus ir pademonstruotų jiems savo žaizdas, kurias jis turi dėl savo paties kaltės“²⁷. Tokia buvo didžioji Rotkircho publicistikos dalis. Šios temos Teobaldas nevengė ir savo dramoms bei prozos kūrinuose. Bet tai jau būtų atskira tema.

DAR VIENA TEOBALDO AISTRA

Didžiąją savo kūrybos dalį, taip pat ir memuarinio pobūdžio aprašymus Rotkirchas vėliau, jau gyvenimo pabaigoje, surinko ir išleido penkiatomiu leidiniu *Teobaldo prisiminimai*²⁸. (Sakau „didžiąją“, nes į šį leidinį Rotkirchas įdėjo ne visus savo prisiminimus. Pavyzdžiui, atsisakė dar 1854 metais parašytų, bet 1855 metais Cenzūros komiteto atmestų *Užrašų apie Druskiniukus*²⁹. Šis Juozapo Ignoto Kraševskio ir Ksavero Volfgango *Druskiniukų*³⁰ bei leidinio *Ondyna Druskienickich Źródła*³¹ įtakoje parašytas kūrinys po šiai dienai laukia atskiro aptarimo.) Tačiau susipažinus su visu šiuo gausiu palikimu sunku patikėti, kad, kaip paašikės vėliau, pagrindines kūrybines jėgas ir visą laisvalaikį jis skyrė ne kam kitam, bet lietuvių mitologijos studijoms. Tik vienoje prisiminimų vietoje galima surasti tokią Teobaldo frazę: „Buvo laikas, kai man buvo įdomu iš paprastų žmonių rink-

²² Теобальд, „Поляки о Польше“, *Русский Архив*, год двадцать третий, Москва, 1885, т. 9, с. 548.

²³ *Ibid.*, p. 549.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*, p. 550.

²⁶ „Польский язык и польская национальность“, М. Н. Катков, *Собрание передовых статей...*, с. 245.

²⁷ Теобальд, „Поляки о Польше“, с. 552.

²⁸ *Воспоминания Теобальда*, ч. 1: *Воспоминания из путешествий*; ч. 2: *Виленские воспоминания*; ч. 3: *Динабургские воспоминания*; ч. 4: *Варшавские воспоминания*; ч. 5: *Воспоминания общия*, Вильно, 1890.

²⁹ *Записки о Друскениках* составленные В фон Роткирхом, Динабург, 1854, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 3, b. 254, 282 l.

³⁰ J. I. Kraszewski, K. Wolfgang, *Druskieniki: Szkic literacko-lekarski*, Wilno, 1848.

³¹ *Ondyna Druskienickich Źródła: Pismo zbiorowe dla zdrowych i chorych, w czasie cztero-miesięcznego u wód mineralnych pobytu*, wydawca K. Wolfgang, Grodno, 1844–1846.

ti etnografines žinias, legendas ir padavimus³². Didesniąją savo gyvenimo dalį Rotkirchas praleido buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse (Mogiliove, Minske ir Vilniuje), todėl tam tikra prasme jam buvo artima tų žemių istorija ir etnografija. Vis dėlto, kaip rodo jo biografija ir pažiūros, tokį susidomėjimą vien moksliniu interesu arba vien aistra sunku pavadinti.

Detalias lietuvių mitologijos, tiksliau, jos istoriografijos studijas Rotkirchas pradėjo apie 1870 metus. *Lietuvių mitologijos* rankraščio analizė rodo, kad apie sumanymą parašyti šį veikalą žinojo tik keletas asmenų, iš jų svarbiausi buvo Antonis Mierzyński, Janis Spruogis ir Eduardas Volteris. Jie tapo svarbiausiais Teobaldo konsultantais, rėmėjais ir ideologais. Sunku įspėti, kokie artimi buvo jų santykiai. Bet kuriuo atveju būtų pernelyg drastiška teigti, kad, bent iš pradžių, jie buvo normalūs, kolegiški – juk Rotkirchą sunku būtų pavadinti mokslo pasaulio žmogumi. Vis dėlto bendrauta buvo, ir kiekvienas iš paminėtų žmonių suvaidino tam tikrą vaidmenį realizuojant Teobaldo sumanymą parašyti *Visą lietuvių mitologiją*.

Galima manyti, kad į Varšuvos universiteto klasikinės filologijos ir mitologijos profesorių Mierzyński (1829–1907) Rotkirchas atkreipė dėmesį susipažinęs su jo referatu, skirtu Jono Lasickio kritikai³³. Rotkirchui buvo gerai žinomi ir kiti net nespausdinti Mierzyński darbai, pavyzdžiui, jo rankraštis *Keleto veikalų ir straipsnių, susijusių su „Lietuvių mitologija“, apžvalga*³⁴. Teobaldas su Mierzyński susirašinėjo, buvo net asmeniškai susitikęs. Rotkirchui profesorius buvo didelis autoritetas. Būtent iš Mierzyński Teobaldas perėmė antinartutišką medžiagos dėstymo manierą. Galima spėti, kad Mierzyński buvo susipažinęs įeigu ne su visu Rotkircho darbu, tai bent su jo fragmentais, o pačiame veikale yra ne viena profesoriaus laiško citata. Sunku spręsti apie detalius Rotkircho ir Mierzyński kontaktus, vis dėlto pagrindinės jų nuostatos lietuvių mitologijos klausimu sutapo: „Detaliai ir kritiškai peržiūrėję veikalus, kuriuose dėstoma lietuvių mitologija, mes įsitikinome, kad šio mokslo yra labai liūdna padėtis“³⁵.

Reikia manyti, kad rašydamas *Lietuvių mitologiją* Rotkirchas bene artimiausiai bendradarbiavo su tuometiniu Vilniaus centrinio archyvo archyvaro padėjėju, tautosakininku, Vilniaus archeografijos komisijos nariu Janiu Spruogiu (1833–1916). Kaip byloja *Lietuvių mitologijos* rankraščio tekstas, Spruogis šiam veikalui net buvo parašęs straipsnį „Senovės latvių tikėjimas“³⁶. Apskritai Rotkirchas latvių mi-

tologijos tyrinėjimus vertino geriau nei lietuvių. Ypač išskyrė Janio Spruogio ir Fricio Treilando (Brīvzemnieko, 1846–1907) darbus. Rotkircho nuomone, toliau pažėngusi ir latvių literatūra. Jis rašė: „[...] latvių kalba šiandien, be maldaknygių, spausdinamos ne tik įvairios knygos, bet ir laikraščiai, o žemaičių kalba, išskyrus šventas knygas, tik kažkur Prūsijoje, regis, Tilžės mieste, leidžiamas laikraštis *Aušra*“³⁷. Tačiau ypač bloga padėtis, kaip teigė Rotkirchas, yra su lietuvių gramatika rusiškais rašmenimis. Ir čia jis lietuviams priešpriešino latvius. Rotkircho nuomone, didžiausi autoritetai, kurie galėtų padėti sudaryti tokią lietuvių gramatiką, turėtų būti Spruogis, Treilandas ir ypač Volteris.

Tikriausiai didžiausią įtaką *Lietuvių mitologijos* autoriui turėjo filologo ir etnografo Volterio (1856–1941) darbai. Tam tikra prasme Volterį galima laikyti idėjinio Rotkircho vadovu. 1886 metais jis susipažino su Volterio parengtu nauju Mikalojaus Daukšos *Katekizmo* leidimu³⁸. Veikalo išanginės dalies mintys sutapo su pagrindinėmis Rotkircho nuostatomis. Volteris rašė: „Jeigu šiandieniniai išsilavinę lietuviai, nepaisant pagirtinų jų siekių tapti **lietuviais** [pabr. aut. – R. G.] katalikais, nesusilieję su išsilavinusia lenkų visuomene, sulaukia maža pritarimo iš rusų visuomenės, tai negalima nekaltinti ir jų pačių, todėl, kad jie patys nepadarė beveik nieko, kad supažindintų rusus su Lietuva [...]“³⁹. Brolių Antano ir Jono Juškų išleisti darbai Kazanėje esą girtinas pavyzdys, tačiau jie neišversti į rusų kalbą – „nei vienu **rusišku** [pabr. aut. – R. G.] žodžiu nesudaro galimybės pažinti nei kalbos ypatybių, nei lietuvių liaudies poezijos grožio, o tuo tarpu lenkų ir vokiečių kalbomis yra nemaža geriausių lietuvių liaudies dainų vertimų“⁴⁰. Anot Volterio, rusų mokslui ir

³² Теобальд, „Отрывки из недоеденной мышами рукописи“, *Воспоминания Теобальда*, ч. 5, с. 3.

³³ Ян Ласицкий и его сочинение: *De diis Samagitarum*, Реферат А. Ф. Мержинского, Киев, 1876, 31 с.; A. Mierzyński, *Jan Łasicki, źródło do Mythologii Litewskiej*, Kraków, 1870; A. Mierzyński, *Przegląd dzieł i rozpraw, dotyczących się mythologii litewskiej*, 1875.

³⁴ A. Mierzyński, *Przegląd kilku dzieł i rozpraw o „Mythologii Litewskiej“*, 1887 (rankraštis).

³⁵ Ян Ласицкий и его сочинение, с. 1.

³⁶ И. Спруогис, *Верования древних латышей*, VUB RS, f. 62–3(2), l. 4–11.

³⁷ *Ibid.*, f. 62–3(1), l. 99.

³⁸ Литовский Катихизис Н. Даукши : По изданию 1595 года, вновь перепечатанный и снабженный объяснениями Э. Вольтером, Санкт-Петербург, 1886, 191 с.

³⁹ *Ibid.*, p. VIII.

⁴⁰ *Ibid.*, p. VIII–IX.

pati lietuvių mitologija dar tebėra mažai išnagrinėta, beveik neliesta sritis⁴¹. Ši Volterio mintis Rotkirchui buvo svarbiausia paskata toliau tyrinėti lietuvių mitologiją. Tikriausiai susipažino juodu 1882–1885 metais per Volterio etnografinės keliones po Lietuvą. Kaip galima spręsti iš vienintelio išlikusio Volterio laiško Rotkirchui, jie susirašinėjo. Beje, tuo laikotarpiu ir *Виленский Вестник* puslapiai mirgėjo Volterio rašiniiais. Štai 1886 metais jis paskelbė straipsnį, kuris pavadintas „Apie lietuvių kalbos ir buities studijavimą“⁴². Jame, be kita ko, rašė: „Rusų mokslininkai Lietuvą studijavo tik retkarčiais, todėl originalių lietuvių tautybės tyrinėjimų yra labai mažai“⁴³. Būtent iš Volterio Rotkirchas sužinojo ir apie Simono Daukanto darbus; juos savaip vertino ir suprato. Apskritai Rotkirchui buvo labai priimtina Volterio ne kartą spaudoje (galbūt ir laiškuose) išsakyta formuluotė, kad katalikas lietuvis ir katalikas lenkas nėra vienas ir tas pat.

Drįstume teigti, kad devintojo dešimtmečio pradžioje Rotkirchas nusprendė realizuoti Volterio idėją – supažindinti Rusijos skaitytoją su lietuvių mitologija, jos tyrinėjimo istorija, tai yra parašyti lietuvių mitologiją rusų kalba. Teobaldas rašė: „Lietuvių mitologija rusų literatūroje iki šiol nėra surinkta į vieną veikalą, o tik įvairių rašytojų epizodiškai išblaškyta po įvairias istorijos sritis. Visų Europos tautų rašytojai, ypač vokiečių ir lenkų, nuo pat XVI šimtmečio labai daug rašė apie lietuvių mitologiją ir net mėgino ją apibendrinti, sukurti sistemą ir vis dėlto mokslo neišplėtojo todėl, kad dauguma jų žiūrėjo į tą darbą paviršutiniškai, neturėjo kritinio proto ir tikėjo bet kuriuo pasakojimu, naudojo jokio pasitikėjimo nevertus šaltinius“⁴⁴. Rotkircho nuomone, dėl šios priežasties faktiškai neįmanoma atskirti melo nuo tiesos, ir todėl lietuvių mitologija visiškai nepažinta. Jis rašė: „Norėdamas, nors iš dalies, nors tiek, kiek sugebu, išsklaidyti rūką nuo šios mokslo srities, aš paskyriau keletą savo gyvenimo metų. [...] Sunkus ir kruopštus darbas neturi pretenzijų būti paskutinis mokslo žodis, bet, tikiuosi, gali nurodyti kelius prie šio žodžio, nes mūsų literatūroje yra labai ribotas pagalbinių knygų skaičius; be to, jos išsibarstę po kelis amžius“⁴⁵. Dėl šios priežasties, paties autoriaus žodžiais teigiant, jis turėjo palyginti vieną su kitu daugybę rašytojų, atsijoti jų kritikų teiginius ir rasti juose tiesą. Toks buvo didžiulio tritomio *Lietuvių mitologijos* veikalo uždavinys.

LIETUVIŲ MITOLOGIJOS RANKRAŠTIS

Rotkircho *Visos lietuvių mitologijos rankraštis* yra saugomas Rusijos mokslų akademijos bibliotekos Rankraštinės knygos skyriuje Sankt Peterburge⁴⁶. Vilniuje galima susipažinti tik su juodraštinio variantu⁴⁷. Todėl siekiant detaliau suvokti šio veikalą pobūdį, struktūrą, apimtį vertėtų pateikti trumpą jo apibūdinimą.

Visa lietuvių mitologija susideda iš trijų knygų, kurių kiekviena, paties autoriaus žodžiais tariant, yra atskiras baigtas veikalas. Pirmąjį tomą⁴⁸ sudaro keturios dalys: 1) Įvadas į lietuvių mitologiją; 2) Dievai, kuriuos iš tikrųjų garbino tauta; 3) Antraeiliai dievai, sukurti liaudies prietarų; 4) Dievai, sukurti rašytojų fantazijos. Antrąjį tomą⁴⁹ sudaro trys dalys: 1) Senovės latvių tikėjimas. Lietuvių šventyklos ir altoriai. Stabai; 2) Pomirtinis gyvenimas, kaip jį išivaizdavo pagonys lietuviai. Ugnies garbinimas. Priesaikos. Kosmosas ir metų skaičiavimas. Pagonių dvasininkija; 3) Aukojimas. Pagonių šventės. Vestuvių apeigos. Mirusiųjų paminėjimo puotos. Laidojimo puotos. Trečiajame tome⁵⁰ yra penkios dalys: 1) Senovės etnografija ir lietuvių tautos kultas; 2) Legendiniai didvyriai; 3) Kalnų, ežerų, upių bei pievų garbinimas, priskyrimas jiems, taip pat gyvuliams bei kitiems regimojo pasaulio daiktams antgamtinių jėgų; 4) Burtai, būrimai, užkeikimai bei kiti prietarai; 5) Legendos, pasakos, dainos ir kita liaudies kūryba.

Rankraščio švarraščio, saugomo Sankt Peterburge, pirmąjį ir ant-

⁴¹ Э. А. Вольтер, *Об изучении литовской мифологии: Приложение к XXIV тому „Известий Императорского Русского Географического общества“*, 1887.

⁴² Э. Вольтер, „Об изучении литовского языка и быта“, *Виленский Вестник*, 1886, № 139, с. 2.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ В. фон Роткирх, *Полная Литовская мифология и свод мнений различных писателей о ней*, т. 1: *Вера Литовского народа*, VUB RS, f. 62–3(1), l. 1.

⁴⁵ Ibid., l. 119.

⁴⁶ В. фон Роткирх, *Полная Литовская мифология и свод мнений различных писателей о ней*, 1888, т. 1–3, Библиотека Российской Академии Наук в Санкт-Петербурге, отдел Рукописной книги, ф. 31.5.2.

⁴⁷ В. фон Роткирх, *Полная Литовская мифология и свод мнений различных писателей о ней*, т. 1–3, VUB RS, f. 62–1(3). Toliau bus remiamasi šiuo, juodraštinio, variantu.

⁴⁸ *Вера Литовского народа* (т. 1), *ibid.*, f. 62–3(1), 335 l.

⁴⁹ *Верования Литовского народа* (т. 2), *ibid.*, f. 62–3(2), 74 l.

⁵⁰ *Поверия Литовского народа* (т. 3), *ibid.*, f. 62–3(3), 137 l.

raji tomus puošia dvidešimt devynios iliustracijos. Pirmajame tome yra šie piešiniai: 1) Lietuvių-prūsų vėliava pagal Teodorą Narbutą; 2) Amuletas Atrimpo arba Bangpūčio garbei; 3) Atrimpas arba Bangpūtys, jūrų dievas; 4) Prūsų-lietuvių vėliava pagal Tadeuszą Wolański; 5) Didelis auksinis Pokliaus amuletas; 6) Santvaras arba Saulė; 7) Karo trimito apkaustai; 8) Auksinis medalionas Kurko (Žeminiško) garbei (dvi iliustracijos); 9) Gardaitis, vėjų dievas; 10) Dievo Ragučio stabo liekanos; 11) Medalionas linų deivės Alabaitis garbei; 12) Pilvytės, turtų deivės, amuletas; 13) Deivės Veliuonos ženklas – amžinybės raktas; 14) Nakties deivės Lėlės – Mėnulio medalionas; 15) Deivės Laimos stabas (pagal Adomą Honorijų Kirkorą); 16) Meilės deivės Mildos stabas (pagal Adomą Honorijų Kirkorą); 17) Valginės, naminių gyvulių deivės, medalionas. Antrąjį tomą puošė šie priedai: 1) Prūsų Romovė (pagal Kristupą Hartknochą); 2) Vilniaus miesto plano, nupiešto nežinomo venecijiečio, kopija; 3) Senovinė Katedros varpinė ir dešinioji Šv. Stanislovo katedros fasado pusė; 4) Šv. Stanislovo katedros priekis ir jo varpinė; 5) Šv. Petro bažnyčia Antakalnyje; 6) Šv. Onos bažnyčia, pastatyta Vytauto žmonos Onos Sviatoslavovnos, Smolensko kunigaikštystės; 7) Senovinis Vilniaus miesto antspaudas; 8) Auksinis Živinbudo ir Pajautos sūnaus medalionas; 9) Perkūno statulėlė, iškasta iš žemės netoli Kernavės; 10) Piemuo Faustulas su Romos vilke, išmaitinusi Romulą ir Remą; 11) Aukštesniosios lietuvių dvasininkijos lazdos.

Visos lietuvių mitologijos švarraštyje yra ir panaudotos literatūros sąrašas – septyniasdešimt septynios pozicijos. Be tokių autorių, kaip Kristupas Hartknochas, Simonas Grunau, Jonas Lasickis, Lukas Davidas, Rotkirchas cituoja ir Mykolą Balinskį, Simoną Daukantą, Adomą Honorijų Kirkorą, Juozapą Ignotą Kraševskį, Juozapą Jaroševičių. Rotkirchui buvo žinomi Kristijono Donelaičio, Liudviko Gedimino Rėzos, Simono Stanevičiaus, Dionizo Poškos, Antano Strazdo darbai. Vis dėlto pagrindinis cituojamas, drauge ir daugiausia kritikos pelnęs autorius buvo Teodoras Narbutas: pavyko suskaičiuoti daugiau nei tris šimtus jo *Lietuvių mitologijos* citatų ir jo darbo vertinimų, jau neminint iliustracijų, kurių daugiau nei septyniasdešimt procentų buvo paimta kaip tik iš šio istoriko darbų. Visa tai leidžia Rotkircho *Visą lietuvių mitologiją* charakterizuoti kaip pačią plačiausią iki šių dienų Narbuto koncepcijos kritiką. Antra vertus, Rotkircho darbas buvo parašytas būtent Narbuto *Lietuvių mitologijoje* išdėstytos medžiagos pagrindu. Teobaldas naudojo Narbuto informaciją, net perėmė kai kurias jo mitologijos sistemos dalis. Ši akivaiz-

dų prieštaravimą pastebėjo ir pats Rotkirchas. Jis rašė: „Lyginant įvairių rašytojų nuomonę apie lietuvių mitologiją, prieš valią reikia daryti itin daug išrašų iš Narbuto, nes jis daugiausia už visus rašė apie dievus (nors prirašė ir daug niekniekių) ir siekė iš jų sukurti kažką vientisa – sistemą, mokslą. Šios citatos dar reikalingos ir tam, kad būtų galima įrodyti beveik visų jo išvadų klaidingumą ir neįrodomumą, išvadų, kurias daugelis laiko neginčijama autoritetinga tiesa“⁵¹.

Apskritai bet kuris lenkų kalba rašęs autorius, galbūt tik išskyrus Wolański, Rotkirchui buvo nepriimtinas. Todėl šioje šviesoje jam visai kitaip atrodė Daukantas. Apie pastarojo darbus, kaip jau buvo minėta, jis sužinojo iš Volterio. Rotkirchui buvo žinomas ir Daukanto *Būdas*, ir dar rankraštyje esanti *Istorija žemaitiška* (tikriausiai jos egzistavimo faktas, bet ne pats darbas). Rotkirchas, išstudijavęs Daukanto veiklą, taip rašė: „Jo darbo tikslas – mokyti savo liaudį nemurmėti ant senovės palikimo ir vietoje lengvabūdiško griovimo ankstesnių kartų atminties išsaugoti senovės liekanas, gerbti tėvų padavimus ir sąmoningai suvokti naujo valstybingumo ir visuomeninio gyvenimo – Rusijos valdžioje – pradus“⁵². Taip Rotkirchas suprato Daukanto darbų reikšmę. Apie Narbutą jis to negalėjo pasakyti. Šitai abiejų istorikų vardai buvo supriešinti. Ir Rotkirchas buvo vienas pirmųjų, kurie davė pradžią tokiai nuostatai.

RANKRAŠČIO LIKIMAS

1888 metų pavasarį pirmosios dvi *Visos lietuvių mitologijos* knygos jau buvo parengtos spaudai. Data tikriausiai buvo apskaičiuota iš anksto – autorius tikėjosi, kad dvejų metų, likusių iki atsistatydinimo, pakaks veikalui išleisti. Vilniaus spaustuvininkai vargu ar būtų atsisakę pagelbėti žandarų šefui. Tačiau Rotkircho nežavėjo perspektyva atiduoti savo kūrinį į provincijos leidėjų rankas. Jis troško aukščiausio įvertinimo – Imperatoriškosios mokslų akademijos Peterburge pripažinimo ir paramos.

Taigi 1888 metų kovo 14 dieną Rotkirchas kreipėsi į Akademijos nuolatinį sekretorių, slaptąjį patarėją Konstantiną Veselovskį prašy-

⁵¹ *Верования Литовского народа*, 1.15.

⁵² *Поверия Литовского народа*, 1. 8–9.

damas audiencijos. Nurodė ir jos tikslą: „[...] priežastis yra mano daugiamejis istorijos darbas“⁵³. Rotkirchas rašė, kad mintį kreiptis būtent į Mokslų akademiją jam davė keletas profesorių (deja, jų pavardžių nenurodė). Prie laiško pridėjo ir *Lietuvių mitologijos* konspektą⁵⁴ – savo veikalo reklamą. Rotkirchas paaiškino, kad iki šiol *Виленский Вестник* buvo išspausdintos kelios *Mitologijos* ištraukos: „Gedimino kalnas Vilniuje“, „Šventos pagonių vietos Vilniuje“, „Pomirtinis gyvenimas pagal pagonių lietuvių išvaizdavimą“ ir „Pagonių lietuvių laidojimo papročiai“. Generolas rašė: „Pirmieji du *Lietuvių mitologijos* tomai visiškai užbaigti ir jau seniai yra švariai perrašinėjami. Aš norėčiau, kad jie į pasaulį būtų išleisti nelaukiant kitų, tačiau ateinančią savaitę, kai aš lankysiuosi Peterburge, veikalo dar negalėsiu įteikti Jūsų kilnybei, nes neužbaigiau keletos smulkmenų ir kai kurių piešinių“⁵⁵. Tikriausiai susitikimas su Veselovskiu teikė vilčių, nes sugrįžęs į Vilnių Rotkirchas rašė: „Aš būčiau visiškai laimingas ir aukščiausias apdovanojimas už sunkų daugiameį darbą man būtų, jeigu Imperatoriškoji mokslų akademija malonėtų kaip dovaną iš manęs priimti *Visą lietuvių mitologiją*. Tokiu atveju aš atsisakyčiau bet kokių teisių į ją ir bet kokio materialinio atlyginimo. Aš būčiau laimingas suvokdamas, kad padirbėjau mokslo labui ir kad šis kapitalinis veiklas yra tokiose galingose rankose“⁵⁶. Kaip galima spręsti iš laiško turinio, Rotkirchas nusiuntė tik pirmuosius du tomus, nes trečiasis dar tebebuvo tvarkomas. Šis darbas tęsėsi visą vasarą – trečiasis tomas buvo išsiųstas tik spalio mėnesį. Rotkirchas Konstantinui Veselovskiui rašė: „Tik vieno kuo nuoširdžiausiai prašau Jūsų Kilnybės – negrąžinti man šio veikalo, jeigu paaiškėtų, kad jis nėra vertas Akademijos dėmesio. Bent jau ten jis bus apsaugotas nuo židinio ugnies, tuo tarpu pas mane jo gali laukti įvairūs pavojai“⁵⁷.

1888 metų gruodžio pradžioje Rotkirchas gavo Veselovskio padėkos laišką už įteiktą Mokslų akademijai rankraštį. Mėnesio pabaigoje *Lietuvių mitologija* buvo nusiųsta recenzentui – Mokslų akademijos nariui, istorikui, archeografui, Peterburgo viešosios bibliotekos direktoriui Afanasijui Byčkovui (1818–1899). Taigi Rotkircho darbas pateko į „geriausias rankas“. Generolas, matyt, nesitikėjo tokios garbės, todėl sunerimo. 1889 metų sausio 7 dieną jis nusiuntė Byčkovui laišką, kuriame rašė: „Savo patarimais ir savo darbais man nemažai padėjo įvairių universitetų profesoriai, kurie skaitė mano kūrinių fragmentus. Vis dėlto prasprūdo kai kurių klaidų ir netikslumų. Taip, pavyzdžiui, aš tik dabar pastebėjau, jog ‘Įvade’, kalbėdamas apie

Strijkovskį, aš sakiau, kad jis ėjo Mozės pėdomis – iki Kaino brolių dūstės ir jo išvijimo kartu su visais iš rojaus. Kuris mokinys nežino, kad ši brolių dūstė buvo įvykdyta jau po [pabr. aut. – R. G.] protėvių išvijimo iš rojaus. Savo juodraštyje šį pasakymą aš jau išbraukiau ir prašyčiau tą patį padaryti švarraštyje. Prisipažinsiu, kad antrojo tomo priešpaskutinio skyriaus (apie pagonybės žlugimą ir apie krikščionių dvasininkus Lietuvoje) pabaiga netinka spaudai dėl tiesos aštrumo⁵⁸. Tikriausiai Rotkirchas iš savo korespondentų Peterburge buvo gavęs žinią apie kai kuriuos neigiamus jo veikalo vertinimus. Nerimą buvo sunku nuslėpti: „[...] aš būsiu labai dėkingas Jūsų Kilnybei, jeigu Tamsta man išakysite padaryti tik kai kuriuos pakeitimus, papildymus arba sutrumpinimus, bet jeigu prireiks pakeisti visą veikalo struktūrą (kam reiktų ištisų metų), tai aš jau nebeturėčiau jėgų įvykdyti tokio uždavinio“⁵⁹. Generolas prašė, kad Byčkovas taptų geru šio „pirmagimio rusų literatūroje“ krikščioniu. Vis dėlto nuojauta Rotkircho neapgavo. Po poros savaičių atėjo Byčkovo atsakymas: „Aš jį [veikalą – R. G.] perskaičiau su dideliu dėmesiu ir įdomumu. Prieš mane iškilo visas tikrų ir išgalvotų lietuviškų dievybių Olimpas. Tamstai reikėjo įdėti daug jėgų, kad galėtum susivokti tame chaose ir, mano nuomone, sėkmingai išsprendei šį nelengvą sau išsikeltą uždavinį. Viena, dėl ko man tenka apgailestauti skaitant Tamstos darbą, tai tas, kad nagrinėdamas įvairių rašytojų nuomones nesirėmė liaudies literatūra, o ji daugeliu atvejų būtų galėjusi suteikti autoritetingą pagalbą“⁶⁰. Paskutinysis priekaištas Rot-

⁵³ V. von Rotkircho laiškas K. Veselovskiui, Vilnius, 1888, kovo 14 (26), VUB RS, f. 62–1, l. 3 (juodraštis).

⁵⁴ Конспект „Полной Литовской мифологии и свода мнений различных писателей о ней“, *ibid.*, l. 21.

⁵⁵ V. von Rotkircho laiškas K. Veselovskiui, Vilnius, 1888, kovo 14(26), VUB RS, f. 62–1, l. 3 (juodraštis).

⁵⁶ V. von Rotkircho laiškas K. Veselovskiui, Vilnius, 1888, balandžio 3(15), *ibid.*, l. 2 (juodraštis).

⁵⁷ V. von Rotkircho laiškas K. Veselovskiui, Vilnius, 1888, spalio 29 (lapkričio 10), *ibid.*, l. 6 (juodraštis).

⁵⁸ V. von Rotkircho laiškas A. Byčkovui, Vilnius, 1889, sausio 7(19), Государственная публичная библиотека им. М. Е. Салтыкова-Щедрина в Санкт-Петербурге, отдел Рукописей (toliau – ЩБ ОР), ф. 120 (Бычковы), д. 1197 (lapai be numeracijos).

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ A. Byčkovo laiškas V. von Rotkirchui, Peterburgas, 1889, sausio 20 (vasario 1), VUB RS, f. 62–1, l. 11.

kirchui pasirodė itin skaudus. Jis rašė: „Dėl Tamstos paminėtos liaudies literatūros, tai trečiajame tome, skyriuje ‘Liaudies kūryba’, aš įrodžiau, jog lietuvių liaudies literatūros nėra, lygiai taip pat, kaip nėra jokių apie tautos genialumą bylojančių paminklų, išskyrus dainas, kurios, Juškevičių surinktos, buvo trim dideliais tomiais išleistos Kazanėje lietuvių kalba. Beje, šis leidinys yra vertingesnis etnografinė prasme, kaip liaudies mūzos pavyzdys, bet nė menkiausiai nenušviečia nei istorijos, nei lietuvių mitologijos, o rusų literatūrai neturi jokios vertės, nes buvo išleistas be vertimo į rusų kalbą; tas pats Juškevičius išvertė tik trisdešimt dvi bespalves dainas, iš kurių aš keletą pacitavau“⁶¹.

Tą pačią, sausio 24, dieną Rotkirchas kreipėsi ir į Aleksandrą Veselovskį (1838–1906) – literatūrologą, etnografa, *Lyginamosios mitologijos ir jos metodo* autorių, akademiką. Paašškėjo, kad jis ir akademikas Aristas Kunikas, kaip ir Byčkovas, buvo paskirti *Lietuvių mitologijos* recenzentais. Aleksandras Veselovskis buvo vienas žymiausių savo laikmečio etnografų, todėl Rotkirchui šis faktas buvo antras netikėtumas. Generolas Veselovskį informavo apie savo darbą, apie *Mitologijos* idėją bei apie rankraščio klaidas prašydamas būti atlidžiam šiems trūkumams⁶². Taigi Rotkirchas užmezgė santykius su visais *Lietuvių mitologijos* recenzentais. Beliko laukti ir tikėtis teigiamo atsakymo. Žinios iš Peterburgo buvo retos ir nekonkrečios, todėl 1889 metų birželį Rotkirchas išvyko į sostinę, ten susitiko su Kuniku, Byčkovu ir Aleksandru Veselovskiu. Laiške Akademijos sekretoriui taip rašė apie tą vizitą: „Afanasijus Fiodorovičius [Byčkovas – R. G.] gana palankiai atsiliepė apie šį veikalą, bet pasakė, kad jis negali būti išleistas tokios apimties, nes jis naudingas tik Akademijai, antra vertus, būtų gaila, kad jis dulkėtų Akademijos archyvo lentynose ir būtų naudingas tik tiems, kurie nori ką nors patikslinti, kad spaudoje jis gali pasirodyti tik perdarytas, atsižvelgiant į Akademijos nurodymus. Be to, A. Byčkovas pasakė, jog prieš rudens sesiją jis prašys Tamstos, kad sušauktumei Akademijos narius (p[onus] Byčkova, Kuniką ir A. Veselovskį) išsakyti savo nuomonės apie mano *Mitologiją*“⁶³.

Rotkircho *Mitologijos* likimas buvo sprendžiamas rugpjūčio 19 dieną Imperatoriškosios mokslų akademijos bendrajame posėdyje. Jam pirmininkavo prezidentas Jo Imperatoriškoji Didenybė didysis kunigaikštis Konstantinas Konstantinovičius. Dalyvavo: viceprezidentas Viktoras Buniakovskis, nuolatinis sekretorius Konstantinas Veselovskis, istorijos-filologijos skyriaus akademikai Augustas Naukas ir Aristas Kunikas bei adjunktas Nikolajus Dubrovinas. Posėdžio pro-

tokolo santraukoje sakoma: „Nuolatinis sekretorius Susirinkimą supažindino su raštiškais akademikų A. F. Byčkovo ir A. N. Veselovskio atsiliepimais apie generolo majoro Rotkircho veikalą *Visa lietuvių mitologija*, ką padaryti juos buvo įpareigojęs Susirinkimas. Nutarta su tomis išvadomis supažindinti p[oną] Rotkirchą ir gražinti jam jo rankraštį, kad atsižvelgiant į jo paties norą pasinaudotų tomis pastabomis rengdamas veikalą spaudai“⁶⁴. Smulčiau apie tame posėdyje išdėstytas mintis galima sužinoti iš paties Rotkircho laiško Byčkovui, rašyto rugsėjo 27 dieną, kuriame jis pacitavo neseniai gauto Konstantino Veselovskio laiško eilutes: „Konferencija rugsėjo 19 dienos posėdyje išklaušė p[onų] akademikų A. F. Byčkovo ir A. N. Veselovskio vertinimus dėl jų peržiūrėto Tamstos rankraštinio veikalo apie lietuvių mitologiją. Konferencija, remdamasi tuo atsiliepimu, mano, kad daugiamečių Tamstos veikalą sudaro daug gerai apdorotų dalių, kad jame yra plačiai nagrinėjamos įvairių rašytojų nuomonės apie tikrai egzistavusius ir daugybę jų pačių išgalvotų Lietuvos dievų. Jame pacituotos ištraukos iš daugybės įvairiausių veikalų gali labai **patogiai pakeisti visą biblioteką** [pabr. aut. – R. G.] ir šia prasme šis veikalas gali būti kaip informacinė knyga, kaip naudinga pagalbinė priemonė tiems, kurie studijuoja liaudies tikėjimus. Bet veikalas daug laimėtų, jeigu minėtoms ištraukoms būtų pritaikyti mokslinės kritikos metodai ir jie būtų deramai aprašyti, remiantis lietuvių liaudies literatūra bei pirminiais šaltiniais“⁶⁵.

Mokslų akademijos sprendimas Rotkirchui buvo didelis smūgis. Generolas buvo įžeistas ir nusivylęs. „Man atrodė, aš buvau visiškai įsitikinęs, – rašė jis, – kad visas šis veikalas yra mokslinis-kritinis nagrinėjimas, nes ‘Įvadą į lietuvių mitologiją’ [pirmojo tomo pirmąją dalį – R. G.] sudaro kritiniai visų rašytojų vertinimai, kuriais

⁶¹ V. von Rotkircho laiškas A. Byčkovui, Vilnius, 1889, sausio 24 (vasario 5), ЦБ ОР, ф. 120 (Бычковы), д. 1197 (lapai be numeracijos).

⁶² V. von Rotkircho laiškas A. Veselovskiui, Vilnius, 1889, sausio 24 (vasario 5), ПД, ф. 45, оп. 3, д. 679, л. 1.

⁶³ V. von Rotkircho laiškas K. Veselovskiui, Vilnius, 1889, birželio 30 (liepos 12), VUB RS, f. 62–1, l. 12 (juodraštis).

⁶⁴ Протоколы заседаний Общего собрания Императорской Академии Наук, 1889, Архив Российской Академии наук в Санкт-Петербурге, ф. 1, оп. 1, 1889, ч. 187, с. 36–37.

⁶⁵ V. von Rotkircho laiškas A. Byčkovui, Vilnius, 1889, rugsėjo 27 (spalio 9), ЦБ ОР, ф. 120 (Бычковы), д. 1197 (lapai be numeracijos). Laiško juodraštis VUB RS, f. 62–1, l. 15.

aš rémiausi, o patį tekstą – visų nuomonių lyginimas, jų kritiškas atsijojimas ir vienos tiesos suradimas. Iš tikrųjų nesuprantu, kokia dar gali būti kritika ir koks dar geresnis kiekvieno liaudies tikėjimo parodymas? Lietuvių literatūros beveik visiškai nėra. Ją sukūrė katalikų dvasininkija ir yra tik maldaknygės lotyniškais rašmenimis. Rėzos, Fekenšteto [? – R. G.], Donelaičio, Liudviko iš Pakėvio ir kitų rinkiniai, kurie arba nereikšmingi, arba neverti ypatingo dėmesio, yra mano išnagrinėti trečiajame tome. Tuo tarpu latvių tautos, kaip labiau išsilavinusios ir labiau išsivysčiusios, rinkiniai, kuriuos sudarė Spruogis ir Treilandas (Brīvzemnieks), vos ne visi ėjo į minėtą mano mitologijos tomą⁶⁶. Rotkircho susijaudinimas ir sutrikimas tolydžio stiprėjo: „Tamsta teikeisi pasakyti man, kad būtų gaila, jeigu šis veikalas liktų Akademijos lentynose tik kaip informacinis leidinys ir kad jį reikėtų išspausdinti, tik ne tokį, koks jis yra dabar. Aš esu Tamstai labai dėkingas už tokią malonią man nuomonę ir imčiausi jį perrašinėti. Bet kaip? Ko būtent jame yra per daug? Aš suprantu tik viena: kad antrajame tome, be jokios abejonės, turėtų būti pakeistas trečiosios dalies šeštasis skyrius 'Pagonybės žlugimas'. Ten esanti dviejų krikščioniškų tikėjimų paralelė netinka populiariai spaudai. Bet ko trūksta pagrindiniam veikalui nesuprantu, taip pat, kaip ir negaliu suvokti, ką reiškia mokslinės kritikos metodai. Kur būtent jie turi būti taikomi?“⁶⁷

Rotkirchas svarstė, ar nebūtų tikslinga pakeisti tik, jo nuomone, pernelyg skambų patį veikalo pavadinimą, pavyzdžiui, *Medžiaga lietuvių mitologijai* arba *Įvairių rašytojų nuomonės apie lietuvių mitologiją*. Galima perrašyti ir minėtą šeštąjį skyrių. Bet mintis, kad reikės perdaryti visą veikalą, jam buvo nepakenčiama. „Aš puoselėju viltį, – rašė Rotkirchas, – kad Mokslų Akademija ne tam man gražino rankraštį (nors aš pats to buvau prašęs), kad norėjo juo atsikratyti ir kad jis žūtų negailestingai paliktas likimo valiai, bet kad jam būtų suteikta galimybė išvysti Dievo pasaulį. Vardan Mokslo, padėkite man!“⁶⁸ Tą pačią dieną tokio pat turinio laišką Rotkirchas išsiuntė ir Aleksandrui Veselovskiiui⁶⁹. Matyt, pagalbos ir patarimo kreipėsi ir į Volterį, nes pastarasis atsiuntė Rotkirchui laišką, kuriame pažadėjo pasitarti su etnografais⁷⁰.

Tuo tarpu Rotkirchas pamažu atsipeikėjo nuo smūgio. Ryžosi dar kartą pamėginti iš naujo peržiūrėti *Lietuvių mitologiją*. 1889 metų spalio pabaigoje *Наблюдатель* redaktoriui Aleksandrui Piatkovskiiui rašė: „Dievai žino, kada Akademija susiruoš jį visą išspausdinti, juo lab kad dabar, akademių Byčkovo, Kuniko ir abiejų Veselovskijų

patartas, pareikalavau gražinti visą kūrinį ir darau kai kurias pataisas, kaip ir buvo nurodyta, ruošdamas populiariai spaudai“⁷¹. Rotkircho įsitikinimu, jo darbas yra „pirmasis rusų literatūroje“, todėl jis jaučia pareigą su *Mitologijos* turiniu supažindinti visuomenę. Jis informavo Piatkovskį, kad reklamavo savo kūrinį *Виленский Вестник*, tačiau „apie mažučio laikraštuko [...] egzistavimą niekas nežino, vadinasi, ir neskaito“⁷². Rotkirchas tikėjosi, jog *Наблюдатель* redaktoriaus dėka *Lietuvių mitologija* taps žinoma ir kitose Rusijos provincijose. „Pas jus, – rašė generolas, – aš surizikuočiau išspausdinti savo straipsnius **tikroju savo vardu** [pabr. aut. – R. G.], kuriuo ir parašyta mano *Mitologija*, o ne pseudonimu“⁷³.

Deja, šio plano Rotkirchui nepavyko realizuoti – nepasisėkė išsiveržti iš Vilniaus ir *Виленский Вестник* ribų. Beliko tik vėl kreiptis į Vilniaus leidėjus. 1890 metais Vilniuje atskira knygele pasirodė *Lietuvių mitologijos* fragmentų rinkinys, pavadintas *Lietuvių pagonybės apybraižos. Istorinis Teobaldo tyrinėjimas*⁷⁴. Tai, kad veikalas buvo pasirašytas pseudonimu, o ne tikroju vardu, galėjo nulemti kai kuriuos su tarnyba susijusios aplinkybės. Bet galėjo būti ir savotiškas, nors ir sunkiai paaiškinamas, Rotkircho protestas. Bet kuriuo atveju knygos pratarinėje generolas nurodė, kad *Apybraižos* tėra didžiulio darbo, pristatyto Mokslų akademijai, ištraukos. Kartėlio ir nuoskaudos negalėjo nuslėpti ir čia: „Ar pasirodys kada nors spaudoje šis kolosalus darbas – vienas Dievas težino“⁷⁵. Vargu ar generolui, Vilniaus žandarų šefui, trūko lėšų Vilniuje išleisti tritomę *Mitologiją*. Bet jis to nedarė. 1890 metų vasario 16 dieną pasiuntė laišką Konstantinui Veselovskiiui. Juo informavo, kad neturėdamas konkrečių nurodymų, kaip privalo pataisyti savo darbą, atsidūrė beviltiškoje pa-

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ V. von Rotkircho laiškas A. Veselovskiiui, Vilnius, 1889, rugsėjo 27 (spalio 9), ПД, ф. 45, оп. 3, д. 679, л. 3–4.

⁷⁰ E. Volterio laiškas V. von Rotkirchui, Peterburgas, 1889, spalio 1 (13), VUB RS, f. 62–1, l. 9.

⁷¹ V. von Rotkircho laiškas A. Piatkovskiiui, Vilnius, 1889, spalio 20 (lapkričio 1), *ibid.*, l. 17 (juodraštis).

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ *Литовско-языческие очерки. Исторические исследования Теобальда*, Вильна, 1890, 201 c. Veikalo rankraštis saugomas VUB RS (f. 39, b. 13.74).

⁷⁵ Ibid., l. V.

dėtyje: „Šioje situacijoje man nelieka kitos išeities, kaip palikti mano darbą neperrašytą ir gražinti Jūsų Kilnybei, nuolankiai prašant perduoti jį Rankraščių skyriui. Galbūt laikui bėgant jį suras kitas mokslininkas, kuris, paėmęs pagrindu mano ištraukas, surinktas iš daugelio įvairių veikalų, nes jos, Tamstos žodžiais tariant, gali 'patogiai pakeisti visą biblioteką', praręs mano darbą ant mano pastatytų pamatų“⁷⁶. Rotkircho prašymas buvo įvykdytas. Mokslų akademijos bendrasis susirinkimas antrą ir paskutinį kartą svarstė Rotkircho *Lietuvių mitologijos* klausimą: „Gen[erolas] maj[oras] v[on] Rotkirchas kartu su šių metų vasario 16 dieną rašytu laišku atsiuntė savo rankraštinių veikalą *Visa lietuvių mitologija*, kuris praėjusiais metais buvo svarstytas Akademijoje [...] Nutarta padėkoti p[onui] Rotkirchui už tą pasiūlymą, o jo veikalą perduoti Akademijos bibliotekos skyriui, kad būtų saugomas rankraštyne“⁷⁷.

ERETIŠKOS MINTYS

Rotkirchui taip ir nepasisekė detaliai išsiaiškinti, kodėl buvo atmes-tas jo darbas. Jam buvo nurodytas tik vienas konkretus faktas – jau minėtas antrojo tomo trečiosios dalies šeštasis skyrius, pavadintas „Pagonybės žlugimas“. Reikia manyti, kad jis ir sukėlė didžiausią Akademijos recenzentų nepasitenkinimą. Rotkirchui tai buvo nelauk-ta – tokio priekaišto jis nesitikėjo. *Lietuvių mitologijos* juodraštis su-teikia galimybę patenkinti smalsumą ir sužinoti, ką gi rašė Rotkir-chas straipsnyje, kuris tapo vos ne pagrindiniu argumentu jo darbo kritikai.

Kaip rodo jau pats pavadinimas, svarbiausią dėmesį šiame sky-riuje autorius sukonzentravo į katalikybės išsigalėjimo Lietuvoje proble-mą. Aprašęs, su kokiais žiaurumais ordinaai Lietuvoje stengėsi įdiegti katalikų tikėjimą, Rotkirchas konstatavo: „Praslinko šis juo-das baisus debesis virš vargšės lietuvių-rusų tautos, bet paskui jį at-slinko kitas, daug kartų baisesnis – tai **lenkų katalikybė** [pabr. aut. – R. G.] ir ėmė tekėti platesnės pagoniško ir krikščioniško kraujo upės“⁷⁸. Apžvelgęs visą katalikų bažnyčios istoriją, Rotkirchas pri-ėjo išvadą, kad „daugiausia vakarų krikščionių kraujo praliejo pati dvasininkija“⁷⁹. Nemažai aštrių epitetų nusipelnė ir „išdavikas Jo-gaila“, kuris kurstęs iki tol nebūdingas lietuviams aistras – fanatišką neapykantą kitatikiams, tarp jų ir stačiatikiams. Rotkirchas kon-

statavo: „kartu su stabmeldyste Lenkija Lietuvoje sunaikino ir stačiatikybę“⁸⁰.

Visos šios deklaracijos nebuvo originalios. Rotkirchas citavo Eduardą Volterį, Michailą Smirnovą. Panašaus pobūdžio pasisakymais mirgėjo tuometinis *Виленский Вестник*, galų gale – tokia buvo oficialioji politika šioje provincijoje. Tik Rotkirchas buvo geriau už kitus ją išstudijavęs ir jos paveiktas. Tačiau šį kartą generolas panoro pasidalyti savo mintimis ir abejonėmis. Tai nebuvo iš anksto apgalvotas žingsnis, o greičiau uolumas. Taigi Rotkirchas panoro pasiaiškinti: „Kodėl stačiatikiai, kurie Lietuvoje taip buvo įsitvirtinę, leido lenkų katalikybei juos nugalėti?“⁸¹ Autoriaus nuomone, viena iš svarbiausių priežasčių buvęs bendras stačiatikių bažnyčios šiame krašte silpnumas. „Tuometinė stačiatikių dvasininkija, – rašė jis, – nors ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių žmonių remiama, buvo pernelyg silpna ir bejėgė kovoti su katalikybe, kuri užtvindė Lietuvą kaip visa naikinančios Tvano bangos – iš pradžių iš kalavijuočių, po to iš Jogailos pusės. Ši kova jau iš pat pradžių buvo pasmerkta todėl, kad pagonybės laikais stačiatikių religija nebuvo vyraujanti, o tik pakenčiama, tuo tarpu katalikybė tiek Ordine, tiek Lietuvoje buvo visagalė, nes vyraujanti religija“⁸². Metams bėgant stačiatikių bažnyčios pozicijos Lietuvoje nuolat silpnėję, dar labiau – buvę prieita net iki to, kad katalikai suvilioję ją į „pasibaisėtina“ uniją.

Dėl tokios situacijos Rotkirchas kaltino ne tik vyriausybę, kuri pasirodžiusi esanti bejėgė kovoti su katalikybe, bet ir pačią stačiatikių dvasininkiją, „kuri savo stiprybės ieškojo ne pamokslaudama, bet policijoje“⁸³. Autorius teigė, kad katalikų kunigai, lyginant su stačiatikių dvasininkais, buvę labai išsilavinę, gerai pasirengę savo amatui, mokėję bendrauti su žmonėmis. Tuo tarpu stačiatikių šventikai, kurie gaudavę tik religinį išsilavinimą, buvę nuo visų užsidarę, askeetiški, fanatiški. Rotkirchas rašė: „Savo pamoksluose jie nedrįso liesti

⁷⁶ V. von Rotkircho laiškas K. Veselovskiui, Vilnius, 1890, vasario 16 (28), VUB RS, f. 62–1, l. 22 (juodraštis).

⁷⁷ Протоколы заседаний Общего собрания Императорской Академии Наук, 1890, с. 27.

⁷⁸ *Верования Литовского народа*, l. 45.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid., l. 49.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid., l. 52.

⁸³ Ibid.

tokių profaniškų temų, kaip ūkis: už jų nugarų stovėjo dvasinė cenzūra – tai pati baisiausia cenzūra iš visų cenzūrų pasaulyje. Jų pamokslai labiau priminė **chriją** [pabr. aut. – R. G.] ir tebuvo dogmatiniai aiškinimai, kurių žmonės nesuprato – dėl šios priežasties ji buvo labai nutolusi nuo savo dvasinio tėvo, jis buvo jiems svetimas, tarp jų nebuvo nieko bendro⁸⁴.

Aprašęs praeities dalykus, Rotkirchas sugrįžo į savo laiką ir pateikė skaitytojams didelį fragmentą iš septintajame dešimtmetyje Peterburge skandalingai nuskambėjusio straipsnio viename užsienio žurnale, kur pasakojama apie nepadorius rusų šventiko nuotykius. Perpasakojęs šį straipsnį Rotkirchas vėl sugrįžo į praeities laikus: „Esant tokioms sąlygoms, ar buvo įmanoma, kad stačiatikybė Lietuvoje ne tik nugalėtų šalyje vyravusią katalikybę, bet ir kaip nors jai pasipriešintų?“⁸⁵. Ir nors straipsnio pabaigoje Rotkirchas konstatavo, kad lenkų katalikybė daug kartų baisesnė už italų, austrų ir net ispanų, bet bendro kiekvienam rusui stačiatikiui nemalonaus įspūdžio jau nebepataisė. Šios mintys šokiravo ir Akademijos recenzentus. Vėliau Teobaldas prisipažins, kad „pasikarščiavo“. Bet jis buvo šokiruotas ne mažiau už pačius akademikus. Rotkirchas rašė: „Jį [t. y. veikalą – R. G.] aš rašiau būtent Akademijai, kuri yra aukščiau už bet kokius religinius prietarus ir jai yra svetimas fanatizmas – ir todėl negailėjau spalvų, nors pats esu stačiatikis“⁸⁶. Jis įsitikino, kad egzistuoja ir akademinė cenzūra.

PASKUTINIEJI METAI

Visi 1890 metai buvo skirti literatūrinio palikimo sutvarkymui. *Lietuvių pagonybės apybraižos* jau gulėjo ant stalo, kai Vilniaus publikai buvo suteikta dar viena galimybė susipažinti su Teobaldo kūryba. Tais pačiais metais Moneso Rommo spaustuvėje Rotkirchas išspausdino jau minėtą penkiatomį veikalą *Teobaldo prisiminimai*. Kiekvieno tomo tituliniam lape akį rėžte rėžė užrašas: „Spausdinama ribotas egzempliorių skaičius, ne pardavimui“. Visa dvidešimties metų publicistika buvo sugrupuota į penkias dideles grupes: 1) Prisiminimai iš kelionių, 2) Vilniaus prisiminimai, 3) Daugpilio prisiminimai, 4) Varšuvos prisiminimai, 5) Bendrieji prisiminimai. Pasirodė, kad nuveikta ne tiek jau mažai. Jeigu ne nesėkmė su *Lietuvių mitologijos* rankraščiu, Rotkirchas būtų galėjęs jaustis laimingas. Artėjo išėjimo į atsargą laikas. Literatūrinis palikimas buvo sutvarkytas. „Dabar aš

neturiu reikalo, – rašė bičiuliui Semevskiui, – slėpti savo incognito, nes savo viršininkams aš įteikiau *Teobaldo prisiminimus*, ir jiems jau žinoma, kas toks yra Teobaldas. Vadinasi, dabar mane galima vadinti mano tikroju vardu, nebijant pakenkti, juo labiau kad dėl ligos noriu išeiti į atsargą ir žiemą praleisti kur nors Europos pietuose“⁸⁷.

Generolo atsistatydinimas buvo paženklintas viena malonia smulkmena, kurią jis aprašė tame pačiame laiške Semevskiui: „Rugpjūčio 28 dieną aš švenčiau savo karininko tarnybos penkiasdešimtmetį. Prieš dvi dienas, tai yra rugpjūčio 26, pro Vilnių pravažiavo Jo Didenybė Imperatorius, dešimčiai minučių stabtelėjo, bet ne Vilniuje, o kitoje stotelėje, Lentvaryje, kur ir išsikvietė generalgubernatorių. Aš gyvenu savo viloje Lentvaryje, todėl maniau, kad mano pareiga taip pat ateiti į peroną; atsistojau atokiau, už dvidešimties žingsnių (suprantama, su visa paradine uniforma). Jo Didenybė, išlipęs iš vagono ir išklauses generalgubernatoriaus raporto, savo Aukščiausiąjį dėmesį teikėsi atkreipti į mane. Jo Didenybė, iš generalgubernatoriaus sužinojęs mano pavardę, pasakė: ‘reikėtų jį pasveikinti su jubiliejumi’. Dėl šios priežasties Jo Didenybė nepasikvietė manęs, bet pats teikėsi priėti ir paduoti savo visavaldę ranką, suteikdamas man džiaugsmo tokiais žodžiais: ‘sveikinu Tamstą su penkiasdešimtmečiu’. Laimė buvo tokia netikėta, tokia didelė, jog apstulbino, užbūrė mane, juo labiau kad Jo Didenybė visiškai manęs nepažinojo, o aš neturėjau laimės būti Jam pristatytas. Po to Jo Didenybė teikėsi mane detalčiai išklausinėti apie tarnybą. Jubiliejinę dovaną (Šv. Stanislovo pirmo laipsnio ordiną) tuo metu Jo Didenybė jau buvo man paskyręs. Toks mielaširdingas Imperatoriaus pasveikinimas, įrodęs realiai, kad niekuomet neprapuola Dievui – maldos, o Imperatoriui – tarnyba, išaukštino mane vilniečių akyse. Jubilėjaus dieną mane pasveikino vos ne visas miestas. [...] Gavau keletą dešimčių sveikinimo telegramų vos ne iš visų Rusijos kraštų, o ypač daug iš Minsko, kuriame ištarnavau dvylika metų – man atsiuntė kolektyvinę telegramą visų luomų vardu. Be to, man atsiuntė ir įteikė

⁸⁴ Ibid., l. 53.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ V. von Rotkircho laiškas A. Byčkovui, Vilnius, 1889, sausio 7 (19), ЩБ ОР, ф. 120 (Бычковы), д. 1197 (lapai be numeracijos).

⁸⁷ V. von Rotkircho laiškas M. Semevskiui, Vilnius, 1890, rugsėjo 17 (29), ПД, ф. 274 (Архив М.Семевского), л. 36.

nemažai dovanų: dvasininkai – ikonų, autoriai – įvairių savo kūrinų, neskaitant gėlių puokščių, kipsekų [atminimo dovanų – R. G.], puošniai irištų adresų ir t. t. Vienas iš senesnių bičiulių padovanojo man mano jaunystės kūrinius, rašytus nuo 1842 metų, apie kuriuos jau buvau visiškai užmiršęs⁸⁸.

Taigi kartu su atsistatydinimu, pseudonimo atskleidimu viskas susiklostė į savo vietas – išnyko dvilypumas, baimė, įtampa. Rotkirchas Semevskiui rašė: „Aš kažkada Tamstos esu prašęs nieko apie mane nerašyti man gyvam esant, kad nereikėtų atskleisti mano pseudonimo. Dabar, aplinkybėms pasikeitus, aš atsiimu savo prašymą, nes nebijau būti atskleistas“⁸⁹. Sveikata blogėjo. 1890 metų gruodžio 1 dieną Rotkirchas nusprendė išvykti į Italiją. Baiminosi, kad ši kelionė jam gali būti paskutinė. „Ligotas, pašlijusiais nervais, – rašė jis, – aš nepaprastai bijojau man gydytojų paskirtos kelionės į užsienį, man atrodė, kad aš ten ir liksiu, o jeigu ir sugrįšiu, tai visam laikui užlituotas. Todėl savo išvykimą atidėlioju kiek tik galėjau, apgaubiau jį didžiausia paslaptimi...“⁹⁰ Rotkircho nuogaštavimai nepasitvirtino – jis kiek atsigavo, net į *Виленский Вестник* ėmė siųsti korespondencijų ciklą apie Italiją. Egzotiški aprašymai buvo mielai spausdinami. Bet tai jau buvo paskutinė Teobaldo publicistika. Į Vilnių sugrįžo, tačiau sveikata vis blogėjo.

1891 metų lapkričio 10 dieną, jausdamas artėjančią mirtį, ryžosi atsisveikinti su artimiausiu savo bičiuliu Semevskiu. Jis rašė: „Dienos mano suskaičiuotos; prisiverčiau parašyti paskutinį laišką savo gyvenime. Gyvenkite ilgai ir laimingai! Dėkoju Tamstai, kad išgarsinai **Teobaldo** [pabr. aut. – R. G.] vardą. Paskutiniąją savo gulbės giesmę – *Žand[arų] korpuse* – aš norėjau perrašyti iš esmės, bet jau nebeturiu jėgų – ir todėl ji žuvo židinio liepsnose. Siunčiu Tamstai, kaip dėkingumo ženklą, savo portretą. Priimk jį su tokiau pat nuširdumu, su koku aš jį Tamstai dovanuju“⁹¹. Šio laiško Rotkirchas jau nebeišsiuntė. Apie tai sako ir nežinomo asmens laiškas, adresuotas Semevskiui: „Peržiūrint lapkričio 10 dieną mirusio atsargos generolo leitenanto Vasilijaus Aleksejevičiaus von Rotkircho popierius, buvo rastas Jūsų Kilnybei adresuotas laiškas, rašytas mirties dieną“⁹². Semevskis jį, kaip ir kitą Rotkircho korespondenciją, įsegė į savo autografų albumą – greta kitų to laikmečio literatūrinio pasaulio įžymybių rankraščių.

O istorija skrupulingai fiksavo paskutiniąsias Rotkircho viešnagės šioje žemėje akimirkas. Liudvikas Abramovičius savo kolekcijoje saugojo ir tokią *Виленский Вестник* iškarpa: „Atsargos genero-

las leitenantas Vasilijus von Rotkirchas (Teobaldas) mirė po sunkios ir ilgos ligos, būdamas septyniasdešimt trejų metų amžiaus, lapkričio 10 dieną, ketvirtą valandą po pietų. Gedulingos pamaldos vyks ta kasdien, antrą valandą dienos ir aštuntą valandą vakaro, velionio namuose. Kūno išnešimas į Nikolajaus soborą lapkričio 13 dieną, pusę dešimtos rytą, o vėliau, po gedulingų mišių, laidojimas stačiatikių kapinėse. Apie tai giminaičiams ir bičiuliams praneša sielvarto prislėgta velionio našlė⁸⁸. Taigi lapkričio 13 dieną įvyko Rotkircho laidotuvės, jas detaliai aprašė tas pats *Виленский Вестник*. Štai kokio gedulingo vaizdo liudininkai tą dieną buvo Vilniaus gyventojai: „Lapkričio 10 dieną mirusio atsargos generolo leitenanto Vasilijaus Aleksejevičiaus von Rotkircho kūnas buvo išneštas vakar, trečią dieną, lapkričio 13 dieną. Pusę dešimtos ryto į velionio butą atvyko Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos valdytojas, tikrasis valstybės patarėjas M. S. Gololobovas, kamerjunckeris N. I. Kachanovas, buvę velionio bičiuliai ir bendradarbiai, taip pat daug pašalinės publikos. Gedulingas kortežas su pratėgiui pakinkytais šešiais žirgais patraukė Preobražensko, Vilniaus ir Vokiečių gatvėmis į Nikolajaus soborą, kur prasidėjo gedulingos pamaldos. Sobore mišias laikė eminencija Donatas – Lietuvos ir Vilniaus arkivyskupas kartu su aukštesniąja dvasininkija. Pamaldose dalyvavo krašto viršininkas, artilerijos generolas Kachanovas, Vilniaus karinės apygardos kariuomenės vadas, infanterijos generolas Goreckis, Vilniaus švietimo apygardos globėjas, slaptasis patarėjas Sergejevskis, Vilniaus gubernatorius Grevinecas, vicegubernatorius Skalonas ir dar daug kitų aukštas pareigas užimančių asmenų bei pašalinės publikos. Metalinis karstas su velionio kūnu, pastatytas ant katafalko Soboro viduryje, buvo papuoštas keliais vainikais, tarp kurių buvo nuo Vilniaus miesto vidurinių mokslo įstaigų vargstančiųjų mokinių šalpos draugijos (velionis ilgą laiką buvo jos pirmininku), taip pat ir nuo *Виленский Вестник* redakcijos. Pusę pirmos dienos karstas su velionio palai-

⁸⁸ Ibid., l. 36–37.

⁸⁹ Ibid., l. 37.

⁹⁰ „От Вильны до Адриатики. Из путешествий Теобальда“, *Виленский Вестник*, 1891, № 7, с. 1.

⁹¹ V. von Rotkircho laiškas M. Semevskiui, Vilnius, 1890, lapkričio 10 (22), ПД, ф. 274 (Архив М. Семевского), л. 167.

⁹² Nežinomo asmens laiškas M. Semevskiui, Vilnius, 1891, *ibid.*, l. 168.

⁹³ Pranešimas apie V. von Rotkircho mirtį, Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius, LA–XVII, Nr. 532.

kais, kuri nešė buvę jo bendradarbiai, buvo išneštas iš Soboro ir įkeltas į gedulingą karietą. Gedulingas kortežas, kurio priešakyje ėjo arkimandritas Josifas, lydimas visų tų, kurie atvyko atiduoti paskutinę pagarbos duoklę velionio atminimui, Didžiąja ir Aušros Vartų gatve pasuko į stačiatikių kapines, kur antrą valandą dienos įvyko laidotuvės⁹⁴. Tokia buvo Teobaldo, Dievų Įkvėptojo, žandarmerijos valdininko, *Visos lietuvių mitologijos* autoriaus, barono Vilhelmo Reinoldo von Rotkircho, paskutiniojo tos giminės šakos atstovo, paskutinioji kelionė Vilniaus gatvėmis.

VIETOJE EPILOGO

Po dešimties metų, 1901-aisiais, Vilniaus viešojoje bibliotekoje aprašant naujus dokumentus buvo rastas ir ryšulys generolo Rotkircho rankraščių. Tarp jų buvo ir trys didžiulės rankraštines knygos – *Visos lietuvių mitologijos* juodraštinis variantas. Būtent šiuose trijuose tomuose ir slypi barono Rotkircho mišlė.

Rotkirchas, to meto Rusijos politikos lietuviškose gubernijose žinovas, vykdytojas, o gal ir kūrėjas, puikiai suprato, kad savo pomėgi gali suderinti su valstybės interesais. Taigi galima spėti, kad *Visa lietuvių mitologija* buvo nuosekli žandarų šefo veiklos dalis, ir mitologo-žandaro derinys kontroversiškas gali pasirodyti tik iš pirmo žvilgsnio. Kaip rodo anksčiau aptarti Rotkircho biografijos momentai, nekyla abejonių, kad esmine riba jo gyvenime galima laikyti 1863 metus. Nuo pat sukilimo pradžios, ypač vėliau, po jo numalšinimo, Rotkirchas jautėsi esąs tarytum mūšio lauke, bet tokiam, kur reikalinga ne fizinė, bet moralinė jėga. Gal bene vaizdžiausiai tokią situaciją yra apibrėžęs Ivanas Kornilovas, sakydamas, kad „čia [t. y. Šiaurės Vakarų krašte – R. G.] yra savotiškas Kaukazas: moralinė, nesibaigianti rusiškų pradų kova su priešiškomis politinėmis ir religinėmis visuomenėmis“⁹⁵. Fizinio bejėgiškumu po sukilimo Rusijos valdžia skūstis negalėjo, bet ji buvo neturtinga „moraliai, neturtinga civilizacijos jėgomis“⁹⁶. Skleisti ir stiprinti rusišką protinę veiklą, kuri įveiktų Šiaurės Vakarų polonizmą – toks galėjo būti giliai išsamomintas Rotkircho sumanymo tikslas. Šį argumentą dar labiau daro įtikinamą jo glaudūs ryšiai su Michailo Katkovo, Michailo Semevskio ir Aleksandro Piatkovskio aplinkos žmonėmis. Kiek realizuojant šią idėją nugalėjo mokslinis ir kiek – politinis pradas, tai jau kitas klausimas. Visiškai aišku baronui von Rotkirchui buvo viena:

„[...] Lietuva ir Žemaitija dar laukia savo etnografo. Lenkų literatūra apie Lietuvą ir Žemaitiją turtingesnė už rusų“⁹⁷.

Vis dėlto tokia kontekste *Visos lietuvių mitologijos* rankraščio nesėkmė atrodo labai keistai. Jau pats lietuvių mitologijos parašymo rusų kalba faktas turėjo būti sutiktas entuziastingai. Bet taip neįvyko. Vadinasi, neliktų nieko kito, kaip apkaltinti Rotkirchą profesionalumo stoka. Bet toks Akademijos priekaištas jam atvirai pareiškimas nebuvo. Čia norom nenorom iškyla analogija – tokio pat likimo sulaukė ir Narbuto bandymas rusų kalba paskelbti savo *Lietuvių mitologiją*. Išsamių lietuvių mitologijos tyrinėjimų rusų kalba, kaip rašė ir pats Rotkirchas, nebuvo. Tad būtų logiška išvada – valdžia sąmoningai (o galbūt nesąmoningai) neskatino gilių lietuvių tautos mitologijos studijų, nes iš jų buvo galima sulaukti išryškėsiant lietuvių tautos ypatingumą, originalumą; šitai prieštaravo, beje, ir paties Rotkircho deklaruotam teiginiui, kad kiekvienas lietuvis, kaip ir kiekvienas žmogus – slavų kilmės. Vienas iš svarbiausių *Visos lietuvių mitologijos* recenzentų Byčkovas, pripažindamas šio darbo reikšmingumą, teigė, kad jis naudingas tik Akademijai, tai yra ne plačiajai visuomenei. O juk tas pats Byčkovas, užklaustas nuomonės apie Vilniaus viešąją biblioteką, yra pasakęs, kad knygos joje turi būti išimtinai rusiškos, su Rusija susijusios ir parašytos rusų kalba. *Visa lietuvių mitologija* tikriausiai netilpo į šiuos rėmus. Kad ir kaip ten būtų buvę, vargu ar dabar pavyktų surasti vienintelę neginčijamą Rotkircho nesėkmės priežastį...

Rotkirchą sunku pavadinti tipišku to meto Rusijos valdininkijos Lietuvoje atstovu. Bet vis dėlto jis tam tikra prasme atspindi savo sluoksnio, savo grupės, savo aplinkos atmosferą, per ją galime pažvelgti į tą uždarą koteriją, kurią galėtume pavadinti rusiškuoju Vilniumi.

⁹⁴ *Виленский Вестник*, 1891, № 247, с. 2.

⁹⁵ „Письмо И. П. Корнилова А. И. Ишимовой о том, почему и какие книги необходимы для Западного края (1 марта 1865 г.)“, *Русское дело в Северо-Западном крае*, Санкт-Петербург, 1901, с. 66.

⁹⁶ „Письмо И. П. Корнилова товарищу министра Народного Просвещения И. Д. Делянову о необходимости введения новых штатов в Виленском Уч. Окр. (17 авг. 1867 г.)“, *ibid.*, l. 143.

⁹⁷ *Литовско-языческие очерки*, с. 24.